

БРАНИСЛАВА Р. КОЊЕВИЋ¹
ДАНИЦА М. ДОБРОСАВЉЕВИЋ
УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ С ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ

СРЕМСКИ ДОБРОВОЉАЧКИ ОДРЕД У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

САЖЕТАК. У раду су изнети подаци о страдању српског народа у Срему 1914/15. године и учешћу добровољаца из Срема у оружаним формацијама и војним операцијама Краљевине Србије. Изучавањем чињеница дошло се до сазнања о високом борбеном моралу, вредности и пожртвованости бораца који су чинили добровољачке саставе, а који су проистекли из мотива ослобођења и уједињења са Краљевином Србијом као вековном тежњом Срба преко Саве и Дунава.

Посебан акценат се ставља на Сремски добровољачки одред. То име Одред ће добити у мају 1915. године, а у септембру 1915. године Сремски добровољачки одред ће учествовати у одбрани Београда.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Срем; добровољци; војска; морал; Први светски рат.

¹ brankaruns@gmail.com

Рад је примљен 24. јуна 2017, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 14. марта 2018.

Срби из Јужне Угарске водили су лојалну политику према званичним властима Аустроугарске до почетка XX века. Међутим, немогућност да остваре територијалну аутономију и појава економске кризе после привредног успона крајем XIX века, утицали су на промену њихове политичке оријентације. Тој промени допринео је и затегнут однос између Аустроугарске и Краљевине Србије који је достигао врхунац после Анексионе кризе 1908. године. Уз то, мађарски национализам и нова политичка елита Угарске довеле су у питање највећу институцију српског народа на том простору – црквено-просветну аутономију.

Пошто им је држава у којој су живели пружала све мање гаранција за остварење националних циљева, Срби су постајали све мање лојални и од захтева за територијалном аутономијом стигли су до захтева за окупљањем свих Срба у једну заједничку државу. То је био део политике која је тада свуда у Европи била прихваћена – стварање националне државе и јединствене нације. Идеја окупљања Срба, али и других јужних Словена око Србије, јачала је са победама српске војске у Балканским ратовима 1912/13. године.

Насупрот томе, због сукоба интереса на Балкану, угарске власти су Србију показивале у веома лошем светлу. Као блиска савезница Русије, Србија је приказивана као велика опасност за Аустроугарску монархију, а политичким и војним интересима Аустроугарске и Немачке стајала је директно на путу. Немачка је у Србији видела озбиљну препреку свом плану за продор на исток, а Аустроугарска је наслутила потенцијалну опасност да би Србија могла да постане Пијемонт окупљања јужних Словена.

Аустријска ратна странка, предвођена Конрадом фон Хецендорфом, тражила је обрачун са јужним суседом, док је угарски председник владе Иштван Тиса покушавао да одврати цара и Ратну странку од напада, али у томе није успео. Иста политичка струја залагала се за тријалистичко преуређење државе у којој би, поред немачке државе Аустрије и мађарске државе Угарске, била формирана и словенска јединица.

Убиство престолонаследника Фрање Фердинанда, довело је на власт странку расположену за ратовање. Они су подстакли цара Фрању Јосипа да започне рат против Краљевине Србије, оптужујући је да је била налогодавац за атентат на престолонаследника. Србија је нападнута 28. јула 1914. године, тачно месец дана после Сарајевског атентата.

У жељи да мобилише српску јавност, али и Јужне Словене у Аустроугарској монархији, председник српске владе Никола Пашић је одмах по започињању ратних дејстава наговестио борбу српске војске за ослобођење од агресора, али је најавио и да ће се српска војска борити и за ослобођење све браће Срба, Хрвата и Словенаца из аустроугарског ропства, као и борбу за проширење Србије. Тај ратни циљ Србије прокламован је Нишком декларацијом 7. децембра 1914. године. Следеће године, од емиграната из Аустроугарске основан је Југословенски одбор који се касније повезао са српском Владом, радећи на пропагирању идеје стварања југословенске државе после победе у рату. Заједно су донели Крфску декларацију која је требала да буде противтежа Мајској декларацији. Мајска декларација је предвиђала формирање југословенске државе у оквиру Аустроугарске монархије, али се од тога брзо одустало, јер је међународна ситуација била много повољнија за друго решење.

Пошто је објављен рат Србији, угарске власти су затвориле већину српских представничких тела и културно-просветних институција. Због наводне сарадње са Народном одбраном, интерниране су водеће српске јавне личности и обустављена је већина српских листова.

Почетком септембра 1914. године, српска војска је после чувене битке на Церу, прешла у Срем на неколико места. Али, после повлачења српских јединица, Аустријанци су, користећи тај прелазак као повод, извршили суров и крвав обрачун са недужним сремским становништвом. Након што се српска војска повукла из Срема 1914. године, власти су стрелале многе угледне Србе. Репресивне мере и промене расположења Срба после победа на Церу и Колубари, допринеле су сврставању Војвођана заробљених на руском фронту у редове добровољачких јединица које ће касније бити под командом српске војске.

Иако краткотрајна, српска офанзива у Срему (6. септембра 1914) разбудила је наду српском народу у Аустроугарској монархији да се час националног ослобођења и уједињења сасвим примакао. Посебно одушевљење се осетило у оном делу српског народа који је живео уз саму границу са Србијом. У ишчекивању српске војске, мештани пограничних места окитили су своје куће цвећем и српским заставама. У томе су се нарочито истицали становници Земунa и Борче, о чему је говорила и сама аустроугарска Врховна команда. Они су констатовали „да је становништво Срема и Баната сасвим непоуздано“, те да треба сузбити то

њихово одушевљење, као и казнити га за непријатељско држање према аустроугарској војсци. Аустројски генерал Оскар фон Поћорек² наредио је да се за све сељане српске националности у Срему заведе контрибуција, односно новчана глоба која се у ратним условима присилно убира од непријатељског становништва. Ту меру он је оправдао речима „да се у појединим деловима Срема ми *de facto* налазимо у непријатељској земљи“. Према његовој изјави, месно становништво пуцало је на аустројске трупе у више наврата, а српској војсци помагало је давањем сигнала, обавештавањем о концентрацији трупа и њиховој дислокацији, обележавањем артиљеријских циљева, прекидањем железничких линија и слично (Петровић, 1996, стр. 78–82). Казна коју је захтевао Поћорек била је блага у односу на оно што је Србе у Срему, у многим местима, још очекивало те трагичне јесени 1914. године. У акцију су ступили мађарски хусари вршећи терор над Србијама и палећи њихову имовину.

Одлуком Врховне команде аустроугарске војске, формиран је Покретни преки војни суд који је већ 11. септембра дошао у Срем у пратњи једне чете мађарских хусара, са циљем смиривања српског становништва. Овај суд је одмах сачинио списак свих сумњивих Срба који раде на штету Монархије, а у корист Србије. Само седам дана после битке на Легету, 13. септембра 1914. године, хусарске чете су упале у село Шашинце, у чијем атару се налази поље Легет, и на спавању затекли мештане, терајући их све, без разлике из кућа. Док су једни војници спроводили мештане, други су им пљачкали и палили куће. Само те ноћи запаљено је 96 углавном већих и богатих кућа. Мештани су до јутра спроведени за Руму, а потом у Ириг. После четири дана тешког малтретирања, жене и деца су пуштени кућама, док су сви мушкарци отерани у логоре. У логору Плетерници страдало је 70, а у логорима у Вировитици и Осијеку још око 100 Шашинчана. Слична судбина, због близине, задесила је и мештане села Јарак.

Са сачињеним списковима, Покретни војни суд, праћен хусарима, обилази редом насеља у Срему, поготово села уз Саву. Ау-

² Оскар фон Поћорек (Блајбург 1853 – Клагенфурт 1933), аустроугарски генерал. После анексије 1908. године постављен је на чело Земаљске владе у Босни и Херцеговини. На почетку Великог рата био је главнокомандујући балканских снага аустроугарске војске која ће ратне 1914. године извршити продор у Србију из правца Срема и правца Босне. После пораза аустроугарских снага у великим биткама на Церу и Колубари, пензионисан је крајем децембра 1914. године.

строугарска команда послала је казнену експедицију у сва насеља кроз која је прошла српска војска, да испита и казни српски живаљ. Досадашња истраживања су утврдила да су најтежи злочини према српском народу у Срему почињени у времену док су се тамо налазиле мађарске трупе. На самом почетку рата, средином августа 1914. и непосредно по неуспешном окончању српске офанзиве у Срему, велик број Срба је стрељан или обешен. У наредна три месеца од мађарског терора страдала су многа места у Срему, углавном погранична села према Србији и вароши са већинским српским становништвом. Поред паљења кућа, па и целих села, слања становништва у логоре и, наравно, пљачкања, Аустроугарска је после повлачења српске војске предузела и потпуна исељавања у доњем Срему. Из тог пограничног дела потпуно је исељено 27 села, а највећи део становништва је интерниран у унутрашњост (Срдић, 1994, стр. 73–75). Бројне групе људи из тих крајева данима су се кретале, или су боравиле под ведрим небом, трпећи и подносећи свакакве невоље. Деца, жене и старци падали су уз пут од изнемоглости, а сваког посрнулог војска је докрајчила на лицу места. Своје сведочење о тим збивањима оставио је и Милан П. Костић³. У својим сећањима, он говори о судбини сељака из Јарка и Шашинаца, који су протерани до Ирига, где им је суђено и где су стрељани. „Оптужба је била велеиздаја, што су дочекали и давали помоћ српској војсци. Ратни војни суд заседао је у кући у којој је била жандармеријска станица, на пијаци. Сви оптужени, и сведоци, провели су сатима овде на пијаци, под јаком стражом, чекајући да буду уведени на суђење... Извршење пресуде, стрељање, било је одређено за шест сати ујутру, у близини гробља, на брегу према селу Нерадину... Било је то 4/17. септембра 1914. године.“ Даље он пише о убиству свештеника Стевана Јовановића из Доњег Товарника који је са својим парохјанима био протеран ка Петроварадину и свирепо убијен на путу Рума – Ириг (Костић, 1995, стр. 157).

Велики део њих је пострадао по логорима на територији данашње Хрватске и Мађарске. Рушене су и паљене српске цркве и школе, а велики српски манастир Фенек изгорео је до темеља. У реализацији тако велике репресивне делатности, поред полици-

³ Милан П. Костић (1895–1964), адвокат и публициста. Као ђак и студент, време школског распуста проводио је у Иригу, код своје тетке Јелке Бошковић, тамошње учитељице. Године 1918. био је изасланик на румском Збору и делегат на Великој народној скупштини у Новом Саду где се одлучивало о прикључењу Срема и целе Војводине Краљевини Србији.

је и жандармерије, учествовале су и војне власти. Пуно Срба је, мимо воље, мобилисано у аустроугарску војску и послат на фронт и према Србији, и према Русији.

У таквој атмосфери општег непријатељства према српском народу није могла пуно помоћи ни Српска православна црква. Својим циркуларним писмима свим православним владикама по Угарској, угарски председник владе, гроф Иштван Тиса, најавио је сва зверства према српском народу која ће уследити већ почетком рата. Он у тим писмима исказује поверење у лојалност српског народа угарској круни, али како каже, ако Срби крену „странпутицом“, диће то кривица и пастира српског народа, одговараће и они, православни свештеници за ту непослушност. Гроф Тиса се директно обратио сваком епископу понаособ са позивом да се у пуној мери ангажују на задатку да њима подређено свештенство учини све што је могуће да се обезбеди лојално држање Срба у Мађарској. Тиса је свој циркулар завршио напоменом да од мере и успеха које ће ова акција православних владика дати у наредном периоду зависи и даљи статус православне црквене организације у Угарској. Ово писмо састављено је само неколико дана пре издијања ратних операција, а већ су у њему најављене страхоте које су касније уследиле, у већини случајева према људима чија је кривица једино била што су Срби и што су осећали разумљиву људску солидарност са својом браћом, како у Србији, тако и у Босни и Херцеговини и Хрватској. Ово Тисино писмо имало је великог одјека међу српским званичницима. На жупанијским скупштинама чуле су се изјаве о лојалности православног свештенства и српског грађанства Двојној Монархији, династији и поретку и осуде за атентаторе као и за оне који су ширили великосрпску и пројугословенску пропаганду. Несумњиво је да је већина послушала Тисина упозорења, али све то није помогло да се зло избегне, а злочини према српском живљу отворено су постали саставни део мађарске званичне политике.

Део српских грађана из Срема, оних којима није било до „грађанске послушности“ и оданости Хабзбуршкој круни, прешао је Саву и добровољно ступио у српску војску са циљем да помогне ослободилачку борбу Србије и Црне Горе и, истовремено, борбу за ослобођење српског народа од аустроугарске окупације. Касније, њима се придружио и изванредан број исељеника из прекоморских земаља, као и један број бивших аустроугарских војника заробљених у ратним окршајима по Србији, а нарочито на источном фронту, у Русији.

Веома значајну улогу у војним активностима српске војске имали су ратни добровољци у њеном саставу. Једним делом били су то ратници без војне обавезе који су се добровољно пријавили на мобилизацију, али је највећи део добровољаца потицао из круга ратних заробљеника из аустроугарске војске. То су управо ратници који су били мобилисани мимо своје воље у аустроугарску војску и послати на фронт у Србију или Русију. Исто тако, приближно 50 хиљада аустроугарских војних обвезника из српских прекодринских, прекосавских и прекодунавских крајева под аустријском или угарском влашћу, пребегло је у Србију на самом почетку ратних операција и добровољно ступило у војне пограничне или жандармеријске формације (Поповић, 1977, стр. 298). Борећи се у српској и црногорској војсци, добровољци су се у Великом рату одушевљено борили за ослобођење свих јужних Словена из Аустроугарске и њихово уједињење са Србијом и Црном Гором. За Србе рођене у Хабзбуршкој монархији – у Срему, Банату, Бачкој, Барањи, Славонији, на Кордуну, Банији, у Лици, Далмацији, Херцеговини и Босни – ратовање у саставу аустроугарске војске није могло бити патриотски чин, нити рат за њихове интересе, ни по простору на којем се ратовало, ни по избору ратних противника. Срби из Хабзбуршке монархије својим масовним учешћем у саставу српске војске зачели су и велики национални покрет за ослобођење сопствене отаџбине. Прилив добровољаца у српску војску постаје већи после репресалија којима су на самом почетку рата аустријске власти покушавале да код својих поданика Срба угуше југословенска и србофилска осећања.

Припадници добровољачких одреда имали су најтеже задатке у непријатељској позадини, у извидници и у тешким фронталним борбама са често надмоћнијим непријатељем. У зборнику „Добровољци у ратовима 1912–1918“ забележена су сећања Радослава Ђокића, једног од добровољаца од самог почетка рата. Он каже „Ноћу се предацујемо преко Саве, пробијамо се између непријатељских редова, да би се домогли Бежанијске косе ради утврђивања стања аустријске артиљерије. Задатак је био да при повратку уграбимо по једног или два војника, од којих би наша команда сазнала стање непријатеља и намере према Београду. Враћали смо се пре сванућа да бисмо могли несметано прећи Саву. Задатке смо извршавали са мало губитака. Од девет оваквих патрола, само је један добровољац погинуо“ (Кашанин, 1971, стр. 55–61).

Поред свих тешкоћа, пре свега у попуни и снабдевању, добровољачки одреди су се од почетка изузетно храбро борили, трпећи огромне губитке и уз крајње пожртвовање. У добровољачким одредима српске војске налазио се и одређени број жена-добровољаца. Аустроугарска војска посебно је сурово поступала према заробљеним добровољцима – својим држављанима.

Подаци о сремским добровољцима у српској војсци веома су ретки и приказани су најчешће као сећања самих учесника. Услови за формирање Сремског добровољачког одреда створени су крајем лета 1914. године. Наиме, после битке на Церу српска војска је у победничком налету прешла у Срем. Као део српске војске, у такозваној „Сремској операцији“, били су и војници из састава команде одбране Београда. Међутим, због тешке ситуације на граници према Босни и Херцеговини наређено је повлачење из Срема. Уз српску војску, посебно уз јединице команде одбране Београда, из Срема је почело повлачење и српског становништва. Међу њима је највише било младића који до тада нису били мобилисани, а желели су да се активирају у почну борбу у редовима српске војске.

Тако је Сремски добровољачки одред био састављен од младића из Срема, пребега из 1914. године, потом Сремаца који су у Београду учили занат или школу и од младића који нису успели да се упишу у подофицирску школу. Највећи број тих младића имао је жељу да се прикључи управо јединицама које су учествовале у одбрани српске престонице, али су због младости и неискуства били одбијени. Старији добровољци, као и неки официри, терали су их чак и батинама и приморавали да се врате кућама. Међутим, ситуација се променила када се пред тим младићима појавио Игњат Кирхнер, негдашњи добровољац, иначе пребегли аустроугарски официр.

Игњат Кирхнер (Велики Бечкерек 1887 – Београд 1944) рођен је као Србин, али је отхрањен у немачкој породици. Школовао се на војној академији у Бечу, а прве године службе провео је у Винковцима. У сукобу са својим колегама, због тога што су они са омаловажавањем говорили о српској војсци, убио је најгласнијег у клеветању, а затим прешао у Србију. У почетку, у српској војсци је служио као добровољац и одмах се истакао у освајању аустроугарске карауле приликом преласка српске војске у Срем. Са војничког гледишта, како тај догађај коментарише Илија Петровић у раду „Сремски добровољачки одред у одбрани Београда“, то је била дрска операција на аустроугарској савској обали. Наиме, та

је група освојила на савском мосту караулу и рефлектор којим је непријатељ осветљавао српску обалу. „Наредних неколико месеци, до ослобођења Србије, ови добровољци учествовали су у свим борбеним активностима везаним за одбрану Београда“ (Петровић, 2014). Команду над Сремским добровољачким одредом Кирхнер је преузео у јесен 1915. године и са њим био у првим редовима одбране Београда. Приликом херојског јуриша 7. октобра 1915. године, са својим добровољцима био је уз мајора Гавриловића и у тим борбама је и рањен. Његови војници су га изнели са борбене линије, после чега је евакуисан у Ниш где је стационаран. Са осталим рањеницима пребачен је на Крф. Кирхнер је све време током тешког путовања и на болничком опоравку, чувао заставу Сремског добровољачког одреда обмотану око струка.⁴

Дакле, његовом искусном војничком оку, нису могли промаћи младићи који су показивали одушевљење борбом у добровољачким одредима. Зато је на његово инсистирање прво примљено тридесет младића добровољаца, а потом се њихов број све више повећавао.

Добровољци су учествовали у свим борбеним акцијама током 1914. године. У борбама су учествовали до краја новембра 1914. да би по нарешењу Врховне војне команде, трупе Одбране Београда биле пребачене на Космај где су се успешно бориле на Парцанима. У Раковици су успешно одбацили непријатеља преко Саве и заузеле положаје на Ади Циганлији. Све до јесени 1915. добровољачки редови су из дана у дан били све масовнији. Добровољци су били углавном лица која нису подлежала Закону о мобилизацији. Углавном су то били младићи који нису имали ни довољно година, а ни искуства у ратовању, борбама, па чак ни у руковању оружјем. Ада Циганлија је претворена у вежбалиште за младе добровољце. Савез ратних добровољаца упутио је предлог Врховној команди да се од добровољаца са савских ада формира Сремски добровољачки одред, што је и усвојено 26. маја 1915. године. Од 1. јуна 1915. под тим именом он званично почиње своја ратна дејства (Ристић, 1995, стр. 35–48).

⁴ После опоравка на Крфу, Кирхнер је пребачен на даље лечење у Француску. Ту је завршио технички факултет. У новој држави, Краљевини Југославији, наставио је војну службу користећи знања стечена на Електротехничком факултету. Пензионисан је на почетку Другог светског рата одбијајући да учествује у окупационој власти у Србији. Погинуо је 1944. године приликом савезничког бомбардовања Београда.

Одред је формиран у најтежем тренутку за Србију. Наиме, аустроугарске и бугарске војне снаге спремале су свеопшту офанзиву ка Србији. У североисточној Босни и Срему, у септембру 1915. године стационирана је 3. аустроугарска армија, са бугарске границе зецкале су оружјем 1. и 2. бугарска армија, а 11. немачка армија је заузела положај у јужном Банату. Војни подаци говоре да је бројност тих снага била око 800.000 војника. Команда је поверена немачком војсковођи фелдмаршалу Аугусту фон Макензену.⁵

Макензен је био један од најискуснијих команданата у немачкој војсци. Преузимајући команду над балканским снагама Централних сила, конструисао је план дрзог уништења Србије. По том плану аустроугарске, немачке и бугарске снаге, којима би се прикључиле и турске јединице, требале су извршити истовремено напад на Србију из правца Босне, Срема, Баната и Бугарске. У Берлину се сматрало да Србију треба што пре поразити, спојити се са Турском и све снаге уперити ка Русији, приморавалујући је да пристане на склапање сепаратног мира.

Исцрпљена у Балканским ратовима и борбама у ратној 1914. години, Србија је за одбрану од оваквог општег напада могла да сакупи највише 300.000 војника. Ту војску требало је распоредити на око хиљаду километара фронта, како би она зауставила нападе са севера, истока и запада земље. Прва српска армија била је распоређена на границу према Босни, Друга армија према Бугарској, а Трећа армија била је на северној граници. На основу свих дојава обавештајне службе могло се закључити да ће главни напад бити из правца Срема и Баната, то јест ка Београду и Смедереву. Међутим, како су овом офанзивом и Бугари ушли у рат против Србије, српска Врховна команда се одлучила да велики део снага пребаци на ту линију, а да за одбрану Београда остави управо само трупе намењене одбрани престонице под командом генерала Михајла Живковића. У саставу трупа Одбране Београда били су: Комбиновани одред састављен од 10. пука 2. позива, 7, 11. и 15. пука 3. позива и 7. кадровског пука; Одред београдских жандарма и Сремски одред. Ове трупе су бројале 16000 слабо наоружаних бораца са веома оскудним арсеналом артиљеријског оружја (77 топова). Српска влада је била свесна да са таквом ра-

⁵ Такозвана Група армија фелдмаршала Аугуста фон Макензена: 11. немачка армија под командом Макса Галвица фон Драјлинга, 1. бугарска армија под командом Климента Бојацијева и 3. аустроугарска армија под командом Кевеша фон Кевешхаза.

сположивом војском и опремом Србија неће моћи дуго издржати, па је још у пролеће 1915. године од савезника тражила помоћ и у људству, и у наоружању.

Помоћ коју су савезници упутили била је симболична. Французи су у Београд послали шест авиона и три обалска топа. Британске помоћне снаге састојале су се од: четири батерије поморског корпуса краљевске морнарице, осам топова и секције за подводно минирање. Са Малте, преко Солуна, Британци су допремили у Београд торпедни чамац који је поринут у Дунав. Русија је за помоћ послала два морнаричка топа, одред од 24 специјална маринца, 71 војника редова и 106 поморских инжењераца. Британски и руски маринци радили су скупа. Њихов циљ је био да што боље обезбеде београдску обалу на сави и Дунаву. У ту сврху они су поставили: 20 подводних мина, три решетке и чест лансирних цеви за торпеда. На самој обали монтирани су рефлектори чији је задатак био да ноћу открију непријатељске положаје и на обали и на води. Уз то, формирана је и српска речна флотила састављена од: британског торпедног чамца, ридарских чамаца, шлепова, дереглија и патролног брода „Тимок“. Све то је било изненађење за непријатељску Дунавску флоту и напад који је припремала. Министарство војске Аустроугарске монархије, да би што ефикасније извршило напад, издаје наређење да се изгради „Q“ брод чији је задатак био да завара праве положаје снага Централних сила на Дунаву и Сави. „Q“ брод је изграђен у бродоградилшту Дунавског паробродног друштва у Будимпешти. То је уствари била макета правог монитора чији је задатак био да открије положаје српских торпеда и артиљерије. У томе је и успела већ у првој акцији у касно пролеће 1915. године.

Иако свесни своје надмоћи, немачки генерали су изузетно озбиљно схватили српску војску. Нова офанзива на Србију припремана је темељно, без могућности на неуспех. Историографији су познати говори и цара Вилхелма и фелдмаршала Макензена које су одржали отпремајући своју војску у офанзиву на Србију 1915. године у којима су са пуно поштовања говорили о српском противнику.⁶ Начелно је одређено да немачко-аустроугарска операција почне 6. октобра, а бугарска армија да отпочне офанзиву на Србију 11. октобра. У пролеће 1915. године направљен је детаљан стратешки план напада на Србију. Предвиђена су тачна места са којих ће почети офанзива и она су опскрбљена залихама муниције и хране. Контраобавештајна служба је обезбедила да се у највећој тајности сачува план кретања трупа. Уведена је строга

контрола пошиљки и телефонских разговора од септембра 1915. године и у том периоду заплењено је 1300 телеграма „сумњиве“ садржине.

До краја септембра, непријатељ је завршио груписање и распоређивање својих снага на предвиђене положаје. При заузимању Београда у помоћним нападима из правца Прогара и Јарка учествовале су 3. аустроугарска армија и 22. немачки резервни корпус. Главни удар је планиран преко Дунава код Рама и за то се спремала 11. немачка армија, чији је задатак био и да изведе помоћни и демонстративни удар код Смедерева и Оршаве. На сремској обали, наспрам Београда, распоређени су још и једна мађарска ландштурмска бригада, 8. аустроугарски корпус и 22. немачки резервни корпус. Банатску обалу запосела је још једна мађарска ландштурмска бригада.

Завршним планом било је предвиђено да две дивизије из 8. аустроугарског корпуса пређу Дунав из правца Земуна ка Дунавском кеју и Калемегдану, а у истовремено да две бригаде 43. резервне дивизије и две бригаде 44. резервне дивизије 22. немачког корпуса форсирају Саву, освоје Аду Циганлију и крену ка Бановом брду. Како би се напад олакшао, било је предвиђено да већ првог дана офанзиве, 5. октобра, почне бомбардовање српске обале Београда и на тај начин се уништи српска артиљерија, рефлектори и пешадијски положаји. За други дан је предвиђено да се анализира и осмотри учинак и дејство артиљерије, а у ноћи између другог и трећег дана планирано је да се очисти прелаз од подводних мина и уз помоћ монитора, пољским топовима подржи напад. По плану, артиљеријска ватра је требала да буде најјача трећег дана у 2 сата и 30 минута, подржавајући први ешалон који је требао да се искрца на српску обалу тачно у 3 сата.

⁶ Немачки цар је својим војницима поручио: „Хероји, ја вас шаљем у један нови рат против једне мале, али врло храбре нације. То су Срби који су у три непосредна рата - против Турске, Бугарске и Аустроугарске, дали свету доказе високих ратничких врлина и највећих војничких способности и који су, на заставама попрсканим крвљу, написали за ове четири године само највеће и најславније победе. Знајте да ће само ваша енергија и спремност на највеће жртве и само потпуни презир према смрти омогућити да победите овај народ, да освојите његову земљу и да немачкој војсци донесете једну нову победу. Срећан пут ка победи и слави! Ура!“

Део Макензеновог говора: „... Ви полазите на српски фронт и на Србију, а Срби су народ који воли слободу и који се бори и жртвује до последњег. Пазите да вам овај мали непријатељ не помрачи славу и не компромитује досадашње успехе сјајне немачке армије.“

Огромно груписање артиљерије било је до тада невиђено за напад на једну територију и представљало је главну карактеристику овог ратног плана. За офанзиву на српску престоницу обезбеђено је оружје различитих калобара, од „мерзера“ М1911 калибра 305 мм, Шкодине производње до Крупових топова М1914, такозваних „дебелих Берти“, калибра 420 мм. Ради што ефикаснијег преласка река обезбеђено је осам монитора као и неколико помоћних, али и патролних бродова. Сви су били власништво Дунавског паробродског друштва и Мађарског краљевског друштва за поморску и речну пловидбу. Део флоте намењен превозу 8. корпуса, 5. октобра се усидрио на Дунаву код Бановаца. Већ наредне ноћи наспрам Чапљиног острва и Земуна постављени су рибарски чамци и понтони од којих ће бити изграђено шест мостова. Делови за још четири понтонска моста допремљени су и сакривени нешто раније близу Нове Борче. Из правца Нових Бановаца, 4. октобра, пристигла је пешадија опремљена справама за проналажење рефлектора, мина и откривање непријатељских положаја.

Тачно према плану, 5. октобра, артиљерија је почела да туче српске положаје. До краја дана уништено је више од пола српског наоружања (топова и хаубица) и рефлектора. Аустријанци су 6. октобра у два сата ујутру, на потезу између Чапљиног и Великог ратног острва лансирали лажни монитор који је имао за циљ да открије положаје осталих српских јединица. Београд је до свитања био већ полуразорен, али је око 14 часова бомбардовање настављено. Град је гађан из преко 400 оруђа разних калибара.

Београдски одсек одбрамбеног фронта чинили су Топчидерски и Градски пододсек. Топчидерски је дранио савску обалу Београда од Аде Циганлије до Железничког моста, а Градски пододсек је чинио линију одбране од железничког моста и ушћа Саве у Дунав, целом дужином Дунавског кеја, све до аде Хује. Региону Топчидерског пододсека били су прикључени и два и по батаљона 7. пешадијског пука 2. позива, а у региону Градског пододсека распоређено је два батаљона 10. пешадијског пука 2. позива. На тој линији одбране распоређени су и Сремски добровољачки одред, као и Београдски жандармеријски одред.

Упоредо са 57. и 58. аустроугарском дивизијом, 6. октобра је из правца Јакова кренуо и 22. немачки резервни корпус. Због муљевите обале и доброг положаја српских снага на Бановом брду одакле су имали преглед на леву обалу Саве, немачки пукови су споро напредовали, а од тоталне катастрофе спасила их је само јесе-

ња киша. Ипак, већ два сата после поноћи, 7. октобра, код рампе „Радечки“ у Земуну пешадија је започела укрцавање и пребацивање преко реке. Тачно у 2 сата и 10 минута пловила су се отиснула од земунске обале у два правца: око Ратног острва до куле Небојше и у правцу Јалије. Од Чапљиног острва ка српској страни, око 2 сата и 45 минута запловило је још скела пуних војске и 14 понтона. Искрцавање на српску обалу почело је у 4 сата ујутру, са сатом закашњења у односу на планирано време. Према плану, артиљерија је већ пренела своја дејства у дубину, тако да су искрцане трупе биле без заштите на обали и изложене дејству српске пешадије.

На Дунавском кеју их је дочекао 1. и 2. батаљон из састава 10. пука под командом мајора Драгутина Гавриловића и та линија одбране се пружала све до Кнежпољске улице. Простор од кафане „Шаран“ до Кнез-Михајловог венца држали делови 7. пука 2. позива, Сремски одред и Жандармеријски одред. Иако су 7. октобра, уз велике људске жртве, до 6 часова изгубили понтоне, Аустријанци су упорно нападали. Успешно су заузели пругу и железнички насип и за кратко време успели да стигну до Банатске улице. Али су убрзо добровољци под командом Игњата Кирхнера и жандари успели да поврате положаје на насипу одбацивши непријатеље на саму обалу. Први је у јуриш кренуо Кирхнер „са одшрафљеним бомбама у рукама, као да је хтео да својим телом заштити своје дечаке и момчиће, од којих је већина имала између 16 и 18 година. Падали су на том дрисаном простору и ваљали се, дизали се и посртали, остављали мртве и рањене док нису подишли насипу... Железнички насип од кафане Златни шаран до Кнез Михајловог венца запоседнут је уз страховито велике губитке. Готово половина одреда је избачена из строја. Игњат Кирхнер је у јуришу био тешко рањен. Стављајући живот на коцку, Миле Вуксановић је допузао до њега и извукао га са попришта. Био је тешко рањен и командир 1. чете поручник Милутин Станић. Од официра је једино остао потпоручник Живко Кезић, који је преузео команду над преосталим добровољцима (Кезић, 1931). Највише је изгнуло питамаца. Ступивши у Сремски одред петнаестак дана пред напад, нису имали времена да савладају ни најпотребнију обуку. Навукли су униформе и примили пушке, које су једино умели да напуне и опале. Многима је у руци експлодирала бомба, јер нису стигли да добро науче како се њоме барата. Срљали су не заклањајући се, као да нису знали за страх. И гинули немилице“ (Живуловић, 1995, стр. 54). Међутим, од стране Нове

Борче непријатељске снаге су добиле појачање, те су у новом налету успели да се пробију до линије кафане „Јасенице“. Жандари под командом поручника Ђорђа Роша⁷ покушавају да око 14 часова понове јуриш у правцу Јалије, али су били десетковани. Као најбоље решење се показало да се свим расположивим снагама крене у контра напад и то на линији целог сектора.

Мајор Драгутин Гавриловић је око 14 часова и 30 минута код кафане „Јасенице“ окупио борце 2. и 3. батаљона 10 пука (укупно пет водова), потом Сремски добровољачки одред и остатак бораца Жандармеријског одреда, где им је одржао говор, а већ у 15 часова их повео у јуришну борбу⁸. Јуриш ових јединица и покушај да са раздаљине од свега тридесетак метара заузму насип није успео. У том јуришу већина српских бораца нашла је смрт, међу њима и припадници Сремског добровољачког одреда. Према сведочењу резервног инжењерског потпуковника Здравка Васковића „...наша пешадија, Сремачки добровољци и жандармерија примили су на себе прве ударе и водили очајне борбе на првим положајима... Случај је хтео да сам баш наишао... на Сремски добровољачки одред у Банатској улици, где сам нашао његовог последњег командира и јединог још преосталог официра, храброг поручника Живана Кезића. Од оне храбре посаде, која је већ пуних 15 сати одолевала навали непријатеља остали су само остаци. Сремски одред је тако рећи уништен, то се исто може рећи и за 2. батаљон 10. кадровског пука, жандармерија уколико није изгинула, растројена, а као последица свега тога остали су велики простори фронта потпуно празни. Маса мртвих по улицама, по двориштима и рововима, а они што су остали у животу после те страшне борбе, више нису личили на људе већ на авети...Било је призора које ни најдујнија машта није у стању замислити...“ (Васковић, 1931, стр. 434–448). Трупама Одбране Београда у помоћ је стигла Тимочка дивизија 2. позива и два ба-

⁷ Ђорђе Рош, рођен је као најмлађи син у породици Немца Себастијана Роша у Београду 1896. године. Учествовао је као добровољац у Другом балканском рату са свега 17 година. Године 1915. постаје питомац Ниже школе Војне академије одакле је постављен за командира жандармеријске чете и учествовао са њом у одбрани Београда 1915. године. У тешким борбама на Дунавском кеју био је рањен, а потом стациониран у Војној болници где је пао у заробљеништво, али је размењен 1917. године. Умро је 1977. године, а сахрањен је као једини мирјанин у порти манастира Хиландара.

⁸ Текст чувеног говора којим је мајор Гавриловић храбрио своје борце за овај напад, први је објавио Ђорђе Рош у својим мемоарима објављеним поводом петнаестогодишњице одбране Београда 1930. године.

таљона 14. пука. Распоређени су на Дорћолу, али ни они нису могли спречити катастрофу.

Истовремено су српске снаге на Ади Циганлији, у раним јутарњим сатима, 7. октобра, очекивале појаву немачких снага. Дубина, ширина, а поготово брзина Саве на том потезу била је знатна препрека за непријатеља. Међутим, добро опремљене понтонским мостовима, немачке јединице су почеле прелаз 7. октобра око 2 часа. Први који су прешли и искрцали се на Аду Циганлију светлећим ракетама су обележили своје положаје и на тај начин дали инструкције својој артиљерији. Како је први талас прешао по мраку, губици нису били велики. Срби су немачке јединице засули артиљеријском паљбом тек када се разданило. Борбе су трајале цео дан. Браниоцима је са Бањице упућена помоћ, што је закратко зауставило немачки продор. Уз то је Немцима понестало и муниције, па је један официр препливао Саву како би апеловао за помоћ. Ипак, прелазак немачких трупа је настављен и уз све потешкоће завршен је у зору 8. октобра.

Око 10 часова пробијена је позадина одбране Аде Циганлије. Српска војска је почела муњевито повлачење како би избегла да буде опкољена. Минери су активирали мине постављене на мосту на Ади, али оне нису експлодирале, тако да су Немци заузели неоштећени мост. Ово је непријатељу омогућило брзо продирање и заузимање Чукарице, Топчидерског брда, а српске трупе се повлаче на Баново брдо.

Током целог дана, 8. октобра, српске трупе на Калемегдану и Дунавском кеју биле су изложене страховитом бомбардовању са непријатељских монитора. Пред крај дана, непријатељска пешадија је дошла до Душанове улице где започињу исцрпљујуће уличне борбе. Отпор је пружан иза сваког угла. Иако брањен до крајњих граница, Београд је пред само вече пао у руке непријатељу. Остаци Сремског добровољачког одреда повлачили су се са Дунавског кеја кроз улице које су последњим снагама бранили борци 14. пука. Од 340 бораца Сремског добровољачког одреда погинуло је 223, те је у вечерњим часовима 8. октобра 1915. године констатовано да је он избрисан из бројног стања. Преостали борци прикључени су другим јединицама и наставили у њиховом саставу борбена дејства.

Непосредно после поноћи 9. октобра 1915. године, командант одбране Београда наредио је повлачење условљено жестоким нападом моћног противника. Наредено је повлачење на линији Велики Врачар – Остружница. Већ у току тог дана готово све саве-

зничке војне мисије су напустиле Београд. Током целог дана трајало је повлачење преживелих бранилаца, кадровца, другопозиваца, добровољаца и жандара. Линије одбране су померане из сата у сат. Велики број преживелих бораца није имао контакт са неком од команди и тек зашавши дубоко у позадину сазнали су да је командант Одбране Београда тог 9. октобра наредио опште повлачење.

Врховна војна команда је 11. октобра званично објавила да је битка за Београд дефинитивно изгубљена. Остаци снага Одбране Београда, током ноћи 13/14. октобра, повукли су се на линију код Авале. Већ следеће ноћи изгубљени су и ти положаји. Повлачењем са положаја на Авали званично је престала операција одбране Београда.

Бугари су већ истог дана, без објаве рата, напали Србију.

-
- ЛИТЕРАТУРА Васковић, З. (1931). Последња резерва одбране Београда 1915. године. *Аио-нија Београда у Свешком рају* (434–448). Београд: Јединство.
- Кашанин, Р. (1971). *Добровољци у рајовима 1912–1918*. Београд: Београдски издавачко-графички завод.
- Живуловић, Ж. (1995). Како је почео напад на Београд. *Добровољачки иласник*, V (6), 48–57.
- Поповић, Н. (1977). *Јуословенски добровољци у Русији 1914–1918, Зборник докумената*. Београд: Удружење добровољаца 1912–1918.
- Кезић, Ж. (1931). Борба са непријатељем по београдским улицама. *Аио-нија Београда у Свешком рају*. Београд: Јединство.
- Костић, М. (1995). Из Првог светског рата. *Зборник Мајице српске*, 51, 143–181.
- Петровић, И. (1996). *Војводина Српска 1918*. Нови Сад: Цветник.
- Петровић, И. (2014). *Сремски добровољачки одред у одбрани Београда*. Београд, Васељенска ТВ. Преузето 14. 05. 2017. са www.vaseljenska.com
- Ристић, Р. (1995). Добровољци у одбрани Београда 1914–1915 године. *Добровољачки иласник*, V (6), 35–47.
- Срдић, Р. (1994). *Бишка на Леишу 1914*. Неготин: Скупштина општине: Историјски архив Крајине, Кључа и Пореча; Сремска Митровица: Историјски архив Срем.

BRANISLAVA R. KONJEVIĆ

DANICA M. DOBROSavlJEVIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY HEAD-OFFICE
IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

SREM AND ITS VOLUNTEERS IN WORLD WAR ONE

The Serbs from Southern Hungary had been loyal to the official Austro-Hungarian authorities up to the beginning of the 20th century. However, having Serbia stand in the way of the political and military interests of Austria-Hungary and Germany, the treatment of the Serbs deteriorated. Austrian war party asked for a confrontation and encouraged Emperor Franz Joseph to start a war on Serbia. On the accusations of the Sarajevo assassination, Serbia was invaded on July 28, 1914.

Following the declaration of the war, Austro-Hungarian authorities shut down most of the Serbian representative bodies and cultural and educational institutions. Leading public figures were interned, while most of the magazines were banned. At the beginning of September, Serbian army entered Srem. Even though short-lived, Serbian offensive sparked hope among the Serbs in Austria-Hungary that the final moment of liberation and unification is on the horizon. The Serbs living at the very border were especially delighted. By the decision of the Supreme Command of Austro-Hungarian army, a mobile court-martial had been installed and on September 11 started operating in Srem, aiming to silence the Serbian population. Austro-Hungarian command sent punitive expeditions to all the settlements where Serbian army had marched through. Large number of Serbs was shot or hanged. Beside torching the houses, sending residents to concentration camps, and looting, Austria-Hungary undertook a complete expulsion of the residents of the Lower Srem. The residents of twenty-seven villages were completely expelled in that region. Churches and schools were demolished and burned, while Fenek Monastery was burned down to the grounds. Large number of Serbs was unwillingly mobilized into Austro-Hungarian army and sent to the Serbian and Russian fronts.

A portion of Serbian residents from Srem crossed the Sava River and voluntarily joined Serbian army, aiming to support the struggle of Serbia to liberate the Serbian people from the Austro-Hungarian occupation. Subsequently, the Serbs – former Austro-Hungarian soldiers captured in the battles in Serbia and Russia joined them. Therefore, military volunteers played highly important role in the military

activities of the Serbian army. The influx of volunteers was getting higher after the repercussions of the Austro-Hungarian authorities towards the Serbs, their vassals.

The data on Srem volunteers in the Serbian army is scarce and mostly accessible through the memories of the participants themselves. Srem Volunteer Unit was officially named so in May 1915, but it had been formed before. Following the Battle of Cer, Serbian units launched an offensive to Srem. During the retreat of the army, many residents of Srem followed, wishing to join the Serbian army. Initially, they were rejected, until luckily coming across Ignjat Kirhner, a defected Austro-Hungarian officer, who also started his military career in the Serbian army as a volunteer. At his insistence, thirty of them became volunteers, and then the number increased. They were mostly underage young men, without any war experience. Ada Ciganlija was turned into field training area for volunteers. The Supreme Command approved forming Srem Volunteer Unit from the volunteers trained at the river islands of Sava. It officially started its military activities under that name on June 1, 1915.

Out of all dates related to the cavalry of Belgrade, October 6 takes special place. On that day, enemy forces had managed to reach the Serbian coast and jeopardize Belgrade. The combatants of Srem Volunteer Unit especially stood out among the defenders of Belgrade. In the assault, which followed the famous speech of Major Dragutin Gavrilović, many volunteers gave their lives defending the honour of Belgrade. In the evening hours of October 8, 1915 Srem Volunteer Unit ceased to exist. Out of 340 young men, 223 were killed, while the others were transferred to other units and continued with military activities.

KEYWORDS: Srem; volunteers; army; morale; World War One.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons

Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 |

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).